

Definirea dogmatică a credinței în dumnezeirea lui Isus Cristos: „Cazul lui Arie“ la conciliul din Niceea, în 325

Lucian DÎNCĂ¹

Abstract

The fourth century of Christianity meant the coming out of the Church from its catacombs and the public profession of faith. But at the same time it was a century most haunted by the heresy which the biblical scholar Arius was preaching in Alexandria. Constantine, who had just unified the Empire under his only power, convoked the first Ecumenical Council in the history of the Church. The participants established a dogmatic formula concerning the divinity of Christ which was to be valid for all Churches. Thus the Nicene Creed was composed, further expanded at Constantinople a half century later, and known until today as the Nicene-Constantinopolitan Creed. The Christian faith in the Holy Trinity was thus settled.

Keywords: Divinity, Jesus Christ, Council, Arius, Creed, dogmas, Arians, Holy Trinity.

Introducere

Secolul al IV-lea al creștinismului a fost profund bulversat de discuția teologică suscitată de preotul, biblist și ascet, Arie, paroh al comunității din Baukalis, în vecinătatea portului Alexandriei. Știm cu toții, în anul 313, împărații Constantin și Licinius au semnat un decret, rămas în istorie sub numele de *Edictul din Milano*, prin care se acorda libertate religioasă tuturor cultelor prezente în imperiu. Astfel începe o nouă epocă în istoria Bisericii: creștinii ies din catacombe, marii teologi pun bazele dogmaticii creștine, începe construcția marilor

¹ Lucian Dîncă est lector universitar la Universitatea din București, Facultatea de Teologie romano-catolică și asistență socială, specializat în teologie patristică la Universitatea Laval din Quebec, Canada.

bazilici, păgânismul și ereziile încep să fie persecutate, se întrunesc episcopii de pretutindeni în concilii ecumenice spre a defini jaloanele credinței creștine, etc. Însă odată cu acestea ia naștere și un fenomen necunoscut de Biserica primelor patru secole ale creștinismului, așa-numitul cezaro-papism: împăratul își atribuie titlul de „episcopul din exterior“, episcopii de drept fiind cei din interiorul Bisericii, și chiar titlul *Pontifex Maximus*. Licinius încalcă prescripțiile *Edictului din Milano*, iar Constantin îl elimină și astfel Imperiul este unificat sub o singură autoritate. Această unitate este amenințată, într-un mod particular în Răsărit, din două motive: pe de o parte data sărbătorii Paștelui, celebrată în fiecare Biserică după un calendar specific, și pe de altă parte, învățătura lui Arie referitor la Cristos, afirmând că El este prima creatură a lui Dumnezeu, deoarece Dumnezeu este unic și nu poate avea pe cineva egal lui. În acest articol vom arăta începuturile unei asemenea învățături în Biserica secolului al IV-lea precum și pericolul ce-l reprezenta pentru creștinism.

1. Arie: contextul politic și religios

Ereziologul Epifan de Salamina, în lucrarea *Panarion*, 69, 1,1 – 3,1, schițează un portret al ereziarcului Arie cum nu se poate mai sumbru:

Arie și arienii care derivă de la el apar pe scena secolului al IV-lea imediat după meletieni² și după fericitul episcop Petru de Alexandria; el a ajuns la Alexandria în timpul fericitului episcop Alexandru, succesorul lui Petru, care l-a excomunicat pe Arie în timpul unui sinod, producând agitație mare... Se spune despre el că era libian de obârșie, însă a devenit preot la Alexandria și primise spre păstorie Biserica din

² Meletienii sunt discipolii lui Meletius, episcop de Licopolis, căpetenia unei schisme intervenite în Biserica din Egipt, în jurul anului 304, revendicând autonomia Bisericii Egiptului Mijlociu și a Egiptului de Sus față de Biserica Alexandriei. Ei vor intra în conflict direct cu Atanasie al Alexandriei, deoarece nu au recunoscut niciodată numirea lui în cea mai înaltă funcție bisericească din Egipt, fiindcă a primit consacrarea episcopală la nici 30 de ani (în realitate îi lipseau trei luni), practică contrară unui canon al sinodului de la Neocezarea, în 314, care stabilise vârsta minimă la 30 de ani pentru episcopat, probabil în legătură cu vârsta Mântuitorului la începutul vieții publice.

*Definirea dogmatică a credinței în dumnezeirea lui Isus Cristos:
„Cazul lui Arie” la conciliul din Niceea, în 325*

Baukalis... Arie s-a născut în timpul lui Constantin, marele și fericitul împărat, fiul lui Constanțiu cel Bătrân, care la rândul lui era fiul împăratului Valerian, care domnise cu Dioclețian, Maximian și alții... Spiritul Satanei a intrat în Arie, după cum este scris, ..., și l-a împins să înalțe nori de praf împotriva Bisericii, aprinzând astfel un foc imens prin predica lui ce a cuprins cu rapiditate întreg Imperiul Roman, în particular partea orientală, atât de puternic încât nici până astăzi erezia lui nu încetează să lovească împotriva credinței adevărate și împotriva Bisericii... Era un om în vârstă, plin de orgoliu, îndepărtat de credința adevărată. Era înalt și umil doar în aparență, cu trăsăturile unui șarpe șiret, capabil să arate celor din jur o inimă sinceră, în realitate însă fiind o căpetenie în șiretenie. Purta mereu un anteriu negru, ἡμιφόριον, și o scufie monahală, κολοβίωμα... Era seducător în cuvintele sale și capabil să flateze și să convingă sufletele mai slabe³.

Este știut faptul că, în antichitatea creștină, cei care au trăit credința lor în Tradiția Bisericii și au contribuit, prin sfințenia vieții și prin combaterea ereziilor la cristalizarea dogmei aveau parte de discursuri panegirice⁴, pe când ereziaricii aveau parte de portrete deseori caricaturale.

Cine a fost însă în realitate Arie? S-a născut probabil în jurul anului 250 sau 256, în Libia. A efectuat studiile teologice la Antiohia, însă este sfințit preot la Alexandria de către Petru. Înaintea hirotonirii lui a trebuit să semneze mai întâi o declarație prin care se angaja să se separe de mișcarea schismatică inițiată de Meletius. Se remarcă prin pasiunea sa față de Sfintele Scripturi, fapt ce atrage atenția episcopului său care-i încredințează o importantă comunitate, cea din Baukalis, spre păstorire. De asemenea, fapt rarism pentru acea epocă, Petru de Alexandria îi încredințează ministerul de a predica, minister rezervat doar episcopului. În jurului anului 318, fiind deja înaintat în vârstă, Arie începe să predice o învățătură cristologică diferită de cea a lui Alexandru, episcop al Alexandriei,

³ EPIFAN DE SALAMINA, *Panarion*, 69, 1,1 – 3,1, J.P. MIGNE, *Patrologia graeca* 42, 201-209.

⁴ Vezi în particular Discursul panegiric al lui Grigore din Nazianz la aniversarea lui Atanasie al Alexandriei, *Discours* 21, Sources chrétiennes 270, Cerf, Paris 1980, 110-192; sau la aniversarea lui Vasile de Cezareea, *Discours* 43, Sources chrétiennes 384, Cerf,

succesorul lui Petru. Întrebarea pe care preotul și-o punea era următoarea: „Fiul lui Dumnezeu poate el fi consubstanțial și veșnic precum este Dumnezeu Tatăl?” Răspunsul, în opinia lui, este negativ: „Fiul nu poate fi consubstanțial cu Tatăl, nici veșnic precum este Tatăl, deoarece el are un început, nașterea lui din Tatăl, deci înainte de a fi născut din Tatăl nu exista”. Credincioșii din Baukalis rămân scandalizați de predica lui și cer episcopului să intervină. După ce l-a ascultat referitor la punctele esențiale ale predicii lui, Alexandru întrunește un sinod bisericesc local unde este pronunțată condamnarea oficială atât a lui Arie cât și a învățăturii lui, în 320. Deoarece el nu renunță la ideile lui, refugiindu-se la colegul de studii și duhovnicul casei imperiale, Eusebiu, episcop de Nicomedia. Acesta continuă să-i răspândească învățătura și atrage de partea lui o bună parte a creștinismului oriental. În afara acestor incidente doctrinale, Arie apare ca fiind un om ascetic, având un comportament moral ireproșabil și un biblist de excepție, ca toți cei care au studiat la școala lui Lucian din Antiohia, așa-numiții colucianiști⁵.

Puține sunt scrierile autentice ale lui Arie care au ajuns până la noi. Conform tradiției, împăratul Constantin ar fi poruncit să fie arse toate scrierile lui după condamnarea suferită la conciliul de la Niceea, în 325. Scrierile care au ajuns până la noi sunt citate doar de adversari, deci deseori suferă modificări, înăsprind astfel poziția doctrinală a ereticului. Trei

Paris 1992, 116-306; sau *Discursul lui Grigore de Nyssa la aniversarea fratelui său Vasile de Cezareea*, J.P. MIGNÉ, *Patrologia graeca* 46, 788-817.

⁵ Lucian din Antiohia este una din figurile cele mai importante ale intelectualității creștine din antichitate. Este fondatorul școlii teologice din Antiohia, unde se studia și comenta Biblia, accentuând în mod cu totul particular sensul ei literal. Tendința unei asemenea practici era aceea de a insista prea mult pe umanitatea Cuvântului întrupat și de a neglija, într-o oarecare măsură, dumnezeirea lui. După ce a trecut prin excomunicare, din cauza afirmațiilor lui cristologice îndoielnice, Lucian face profesiune de credință ortodoxă în catedrala din Antiohia și moare ca martir, în timpul persecuției stârnite împotriva creștinilor de Maximus Daia în 312. Arie, format la școala din Antiohia, împreună cu Eusebiu, episcop de Nicomedia, recurge la scrierile lui Lucian pentru a găsi argumente împotriva divinității Fiului, atrăgându-l astfel de partea lui pe acest biblist antiohean de excepție; vezi Gustave BARDY, *Recherches sur Saint Lucien d'Antioche et son école*, Beauchesne, Paris 1936.

scrisori ale lui Arie, considerate a fi autentice, au ajuns până la noi: *Scrisoarea către Alexandru de Alexandria*, conservată în *De Synodis*, 16, a lui Atanasie al Alexandriei, în *Panarion*, 69, 7 a lui Epifan de Salamina și în *De Trinitate*, 4, 12 a lui Ilarie de Poitiers; *Scrisoarea către Eusebiu de Nicomedia*, transmisă de Epifan de Salamina în *Panarion*, 69, 6 și de Teodoret de Cyr în *Istoria bisericească*, 1, 5; *Profesiunea de credință către Constantin*, transmisă de Socrate din Constantinopol în *Istoria bisericească*, 1, 26, 2 și de Sozomene Scolasticul în *Istoria bisericească*, 2, 27, 6-10. Cunoaștem de asemenea alte scrieri ale lui Arie adresate unor fețe bisericești ale timpului său și care sunt citate de cei care i-au combătut învățătura. Ne este dificil, plecând doar de la aceste fragmente, să stabilim cu exactitate care era adevărata gândire teologică și cristologică a lui Arie. Totuși putem stabili câteva puncte din învățătura sa care i-au atras condamnarea oficială din partea Bisericii și care au contribuit la dogmatizarea credinței creștine în dumnezeirea lui Isus Cristos.

2. Predica lui Arie despre Cristos și Sfânta Treime

2.1 „Dumnezeu nu a fost dintotdeauna Tată, ci a existat un timp când nu era Tată“:

Recunoaștem un singur Dumnezeu, unic nenăscut, unic veșnic, unicul fără început, unicul veritabil, unicul ce deține nemurirea, unicul înțelept, unicul bun, unicul atotputernic, judecătorul tuturor, guvernator, administrator, imuabil și invariabil, drept și bun, Dumnezeuul Legii și al Profeților și al Noului Legământ, care l-a născut pe Fiul său unic înaintea timpurilor veșnice, prin care el a creat toate, pe care l-a născut nu doar în aparență, ci în realitate, căruia i-a dat existență prin voința sa, imuabil și invariabil, creatura perfectă a lui Dumnezeu, însă nu este asemănător celorlalte creaturi, creat însă nu precum celelalte creaturi... El a fost creat prin voința lui Dumnezeu înaintea timpurilor și a primit de la Tatăl viața și ființa și slava⁶.

⁶ Mărturisirea de credință a lui Arie către Alexandru al Alexandriei, în Ephrem BOULARAND, *L'hérésie d'Arius et la foi de Nicée*, Letouzey et Ane, Paris 1972, vol. 1, 49-50.

Logica platonice a lui Arie îi dicta acest principiu fundamental: Dumnezeu este unic, în consecință nu există nicio ființă egală lui în dumnezeire. Acest Dumnezeu, când a voit el, a zămislit Cuvântul, care poartă numele de Fiu, și a devenit astfel Tată. Argumentul biblic ce-i permite să susțină o asemenea teorie este *Deuteronom* 6, 4: „Domnul Dumnezeu nostru este singurul Domn“. Deci, Fiul este prima creatură a acestui Dumnezeu unic, creat înaintea tuturor celorlalte creaturi, pentru ca prin el totul să vină la existență. Doar Tatăl este Dumnezeu în sensul adevărat al cuvântului, imuabil și invizibil. Fiul nu cunoaște adevărata natură a Tatălui și înainte ca Tatăl să-l aducă la existență el nu era. În consecință, Dumnezeu nu este Tată dintotdeauna, ci el a devenit Tată, dând naștere Fiului *ex-nihilo*. Dumnezeu este singura ființă care nu are pe nimeni egal sau asemănător cu el. Noi îl numim nenăscut pentru a-l distinge de cel care este, prin natură, născut; îl mărturisim fără început pentru a-l distinge de cel care are un început; credem că este veșnic pentru a-l distinge de cel care a început să existe în timp. Cel ce este fără început l-a stabilit pe Fiul ca început al tuturor ființelor și l-a promovat la statutul de Fiu al său născându-l. De aceea nu putem spune că este Dumnezeu, în sensul adevărat al acestui termen, deoarece nu este egal în substanță, în slavă sau în veșnicie cu Tatăl. În realitate, Fiul nu cunoaște exact nici chiar esența sa, deoarece fiind Fiu, el nu există decât prin voința Tatălui⁷.

2.2 „Cuvântul lui Dumnezeu nu este Dumnezeu ca și Tatăl“.

Pentru a înțelege mai bine învățătura cristologică a lui Arie trebuie să facem un salt înapoi în istorie, cu circa 50 de ani, când Sabelius din Antiohia a fost condamnat de Biserică, în 268, pentru învățătura lui eronată referitor la consubstanțialitate în divinitate. El accepta fără rezerve

⁷ Aceste idei sunt extrase din lucrarea de bază a lui Arie, *Thalia*, ce poate fi tradusă prin *Banchet*. Este vorba despre o lucrare în versuri, ușor de memorat pentru oricine, prin care Arie și partizanii lui făceau propaganda noii învățături despre Cristos. Atanasie citează abundant din această lucrare în *De Synodis* 15, J.P. MIGNE, *Patrologia graeca* 26, 705-708.

termenul *homoousion* / consubstanțial, propunând o teologie trinitară modalistă: Tatăl, Fiul și Duhul Sfânt sunt trei moduri pentru a vorbi despre unicul Dumnezeu, care intervine în istoria mântuirii. El intervine ca Tată în actul creator, ca Fiul pentru mântuirea oamenilor, ca Duh Sfânt pentru a cărmui și sfinți Biserica. Arie merge în extrema cealaltă. Prin esență, Tatăl este străin Fiului, deoarece el este fără început. Din liberă voință, Tatăl a dat naștere Fiului, deci acesta nu poate fi Dumnezeu egal Tatălui. Pe scurt, Arie predică o învățătură conform căreia, pentru Fiul, Dumnezeu este inefabil, deoarece el este în el însuși inexprimabil. Nimeni nu poate descrie exact esența lui Dumnezeu. Tatăl este superior în toate, la infinit. Sloganele pe care Arie și discipolii săi le foloseau pentru propagarea învățăturii eronate sunt: Fiul și Tatăl nu sunt consubstanțiali; Fiul este o creatură, deci are un început precum toate creaturile; creaturile au ajuns la existență prin Fiul și fără Fiul nimic nu a fost creat; exista un timp în care Fiul nu era, înainte ca el să fie născut, iar când Tatăl a voit să-i dea naștere, el a venit la existență⁸.

2.3 „Sfânta Treime este diferită în esența persoanelor“.

Primele două poziții teologice exprimate mai sus conduc în mod natural la această concluzie. Arie afirmă explicit că în interiorul esenței divine există neasemănare. În opinia lui, doar Tatăl este Dumnezeu adevărat, pe când Fiul și Duhul Sfânt sunt creaturi diferite și neasemănătoare cu esența Tatălui la infinit. Esențele Tatălui, Fiului și Duhului Sfânt sunt separate prin natură, străine una celeilalte, separate, fără

⁸ Idei extrase din *Thalia* lui Arie, în Athansie al ALEXANDRIEI, *De Synodis*, 15, 705-708. Cei care l-au combătut pe Arie și învățătura lui sunt destul de severi atunci când vorbesc despre această lucrare a ereticului: „Niciun creștin nu ar suporta să audă asemenea reflecții și nimeni nu ar putea crede că este întreg la minte cineva care ar îndrăzni să rostească asemenea calomnii. În loc de Cristos, ei îl au pe Arie, precum maniheenii îl au pe Mani, iar în locul lui Moise și a celorlalți sfinți ei l-au ales pe un anume Sotades, pe care chiar și grecii îl iau în derâdere, și pe fiica lui Erodiada: de la primul, Arie a imitat stilul molatic și muieratic, scriind și el „thalii”, iar de la a doua, a încercat să-i egaleze dansul, înșiruind tot felul de glume proaste și batjocuri împotriva Mântuitorului. Atanasie al ALEXANDRIEI, *Împotriva arienilor*, I, 2-5 J.P. MIGNE, *Patrologia graeca* 26, 13-21).

niciun raport și fără nicio participare reciprocă. Sunt complet neasemănătoare între ele prin esența și prin slava lor, și acest lucru la infinit⁹.

3. Posteritatea învățaturii lui Arie

După moartea lui Arie, care, conform mărturiei istoricului bisericesc Socrate, s-a petrecut în condiții destul de dramatice¹⁰, învățătura lui a continuat să cucerească tot mai mulți adepți. În interiorul mișcării ariene s-au format trei grupuri. Anomeenii, sau eterousienii, sau aetienii, sau eunomienii, constituie ramura ariană radicală. Ei afirmă o neasemănare la infinit între esența Tatălui și a Fiului. Adepții acestui grup merg chiar mai departe decât îndrăzneala Arie să afirme. Termenul *anomoios* înseamnă

⁹ Idei extrase din *Thalia* lui Arie, în Atanasie al ALEXANDRIEI, *De Synodis* 15, 705-708.

¹⁰ După condamnarea suferită la conciliul de la Niceea, Arie s-a retras la prietenii care au adoptat învățătura sa și și-a pregătit revenirea în forță pe scena teologică și bisericească alexandrină. Astfel a reușit să medieze condamnarea la exil a lui Atanasie, campionul ortodoxiei niceene, în 335, la sinodul de la Tyr, și a pregătit o mărturisire de credință, plină de formule lingușitoare, în spatele căreia se afla de fapt erezia răutăcioasă. Împăratul Constantin a fost convins de sinceritatea preotului alexandrin și a poruncit readmiterea lui în comuniunea Bisericii. Episcopul de Constantinopol, Alexandru, care trebuia să organizeze o asemenea ceremonie, a stabilit o novenă de rugăciune pentru ca Dumnezeu să decidă soarta unui asemenea om care dăruiește credința Bisericii prin învățăturile lui greșite. Istoricul Socrate ne povestește intervenția miraculoasă a lui Dumnezeu într-un asemenea caz: „După ce împăratul a dat crezare mărturisirii de credință a lui Arie, a poruncit ca el să fie admis în Biserică de către episcopul de Constantinopol, Alexandru. Era într-o sâmbătă și Arie se aștepta să fie admis în comuniunea Bisericii ziua următoare, duminică, însă pedeapsa divină avea să rezolve și această problemă. Când Arie a ieșit de la curtea imperială, discipolii lui Eusebiu de Nicomedia îl escortau prin oraș și el se manifesta ca un bun actor. Când au ajuns în vecinătatea forumului ce poartă numele lui Constantin, unde se înalță coloana de porfir, Arie a fost cuprins de o teamă mare iar cu această teamă l-a cuprins și nevoia de a merge la toaletă. A întrebat dacă se află cumva prin împrejurimi un loc unde s-ar putea retrage spre a-și satisface necesitățile biologice. Cineva i-a spus că poate afla un asemenea loc în spatele forumului lui Constantin, unde s-a îndreptat fără răgaz. Atunci a fost cuprins de rău de stomac, și-a pierdut cunoștința și așezându-se pe toaletă, odată cu excrementele au ieșit și toate măruntaiele din el; ceea ce medicii numesc apethysma, rectum, a ieșit din el cu un jet de sânge, și a murit pe loc” (Socrate din CONSTANTINOPOL, *Histoire ecclésiastique*, I, 38, 7, Sources chrétiennes 447, Cerf, Paris 2004, 254-258).

diferit, adică neasămănător, de unde și numele grupării constituite în jurul căpeteniilor lor Aetius și Eunomius. Împăratul Constantius a favorizat succesul acestei mișcări în Biserica orientală până în jurul anului 353.

Al doilea grup sunt omeenii, care proclamau un arianism moderat. În opinia lor Fiul este *omoion*, adică asemănător în esență cu Tatăl, dar nicidecum din aceeași esență. Tatăl, singurul nenăscut, este incomunicabil prin definiție, însă a putut comunica Fiului său puterea creatoare. Acacius din Cezareea este principalul promotor al acestui curent arian, de aceea adepții se mai numesc și acacieni. Iulian Apostatul este un mare apărător al acestei mișcări ariene, care a cunoscut momentele sale de glorie sub domnia acestui împărat, între 361-363. Când Jovian ajunge la putere, el pune capăt acestui curent teologic, iar Acacius este condamnat, excomunicat și alungat de pe scaunul episcopal al Cezareii.

Omoiousienii sunt al treilea grup de influență ariană, numiți și semi-arieni. Aceștia încearcă deseori compromisuri teologice cu niceenii, care se mai numesc și omoousieni. Termenul cheie de la Niceea, *homoousios*, ei nu-l pot accepta, însă promovează un altul, foarte subtil și asemănător cu termenul nicean, *homiousios*. Acest „iota“ introdus în termenul nicean le permitea să afirme că între Tatăl și Fiul există o diferență, adică nu sunt una și aceeași esență. În realitate ei doreau să intre în relații cu niceenii și să găsească împreună formule cât mai biblice spre a defini credința creștină în Sfânta Treime. Reflecțiile lor și apropierea cu niceenii au condus la cristalizarea unei formule trinitare ce va fi „canonizată“ la conciliile posterioare: în Dumnezeu există o singură esență și trei ipostaze. Asistăm astfel la nașterea credinței trinitare numită tri-ipostatică ai cărei promotori înflăcărați vor fi Capadocienii: Vasile de Cezareea, Grigore din Nazianz și Grigore de Nyssa.

4. Reacția conciliului de la Niceea la învățătura ariană

Învățătura lui Arie a cuprins foarte repede întreg Orientul creștin, astfel încât Imperiul, abia unificat sub Constantin, era amenințat să se destrame din nou. De asemenea, Patriarhul Alexandriei, Atanasie (între 328-373), va avea de suferit cinci exiluri consecutive în numele credinței, afirmând că doar doctrina stabilită și semnată la Niceea de cei aproximativ 300 de episcopi este cea adevărată, conformă cu revelația și cu predica apostolică. Trebuiau evitate două piedici: sabelianismul, deja condamnat la sinodul din Antiohia, în 268, care, în numele consubstanțialității persoanelor divine confunda identitatea lor, și creaționismul Fiului propovăduit de Arie și discipolii lui.

Controversa ariană zdruncină visul de unitate al Imperiului realizat de Constantin. Chiar dacă acesta nu era încă botezat, a decis convocarea unui conciliu ecumenic la care să participe episcopii din răsărit și cei din apus. Scopul era acela de a ajunge la un consens dogmatic pentru a păstra unitatea în credință, garanția unității Imperiului. Osius, bătrânul episcop de Cordoba, primește misiunea de a prezida lucrările. Papa Silvestru este reprezentat de o delegație compusă din doi preoți cărora le încredințează misiunea de a urma întocmai deciziile lui Osius, care se bucura de aprecierile Papei în materie de credință și disciplină bisericească. Conform mărturiei lui Atanasie, prezent la dezbaterile conciliare în calitate de secretar al episcopului său, Alexandru, numărul episcopilor prezenți este estimat la circa 300¹¹. Primul punct pe ordinea de zi a fost „dosarul Arie“. Ascultându-l, conciliarii și-au astupat urechile la auzul blasfemiilor lui.

¹¹ Istoricul Eusebiu de Cezareea, participant și el la conciliu, stabilește numărul episcopilor prezenți la 250. Începând cu Ilarie de Poitiers însă, tradiția va reține cifra 318, o cifră simbolică ce ne trimite la pasajul biblic din cartea *Genezei*, 14, 14: „Auzind Abraham că Lot, rudenia sa, a fost luat în robie, a adunat oamenii săi de casă, 318, și a urmărit pe vrăjmași până la Dan”. Așa cum Abraham cu cei 318 servitori l-a învins pe dușman, tot astfel și Isus Cristos, cel care a prezidat de fapt lucrările conciliare, cu 318 episcopi, l-a învins pe dușmanul Arie și pe discipolii săi, care îndrăzneau să rostească tot felul de blasfemii la adresa Mântuitorului. Vezi Michel AUBINEAU, „Les 318 serveurs d'Abraham (*Gen* 14, 14) et le nombre des Pères au concile de Nicée (325)”, *Revue d'histoire ecclésiastique*, 61 (1966) 5-43.

*Definirea dogmatică a credinței în dumnezeirea lui Isus Cristos:
„Cazul lui Arie” la conciliul din Niceea, în 325*

Sloganele ariene bine cunoscute ieșeau din gura lui: „a existat un timp în care Fiul nu era“, „Fiul a venit la existență *ex-nihilo* ca toate creaturile“, „Fiul nu este din aceeași esență ca și Tatăl, deoarece doar Dumnezeu este Dumnezeu în sensul adevărat al acestui termen“, „Dumnezeu nu este Tată dintotdeauna, ci el a devenit Tată când prin voința sa a decis să dea naștere Fiului în vederea creației“, etc. Părinții conciliari au redactat un „Simbol al credinței“, după modelul celui existent în Biserica din Cezareea, însă căruia i-au adus câteva îmbunătățiri cu intenții explicit antiariene. Termenul cheie al acestui *Simbol* este *homoousion*, adică afirmația că Fiul este de o ființă cu Tatăl. Episcopul Cezareei ne prezintă propria versiune a elaborării și semnării acestei formule:

*Scrisoarea lui Eusebiu de Cezareea către credincioșii săi*¹²

Cele referitoare la credința Bisericii discutate la marele conciliu întrunit la Niceea vor ajunge cu siguranță la urechile voastre, preaiubitii mei, prin alte mijloace, zvonul având obiceiul să preceadă informația exactă asupra faptelor. Însă pentru ca aceste zvonuri să nu vă transmită un adevăr alterat, am considerat necesar, mai întâi, să vă trimit documentul meu despre credință (*Simbolul baptismal* mărturisit în Biserica din Cezareea), iar apoi cel de-al doilea, care a fost stabilit la Niceea după ce a fost îmbunătățit. Iată deci textul nostru citit în prezența preaiubitului nostru împărat și care a fost bun spre a fi aprobat:

Această credință pe care noi am primit-o de la episcopii care ne-au precedat, fie după prima cateheză, fie după ce am primit botezul, după cum am învățat din Sfintele Scripturi și după cum eu cred și învăț, fie ca preot, fie ca episcop, așa cum cred până astăzi, v-am propus-o și vouă. Ea este formulată astfel: *Credem într-unul Dumnezeu, Tatăl Atotputernicul, Creatorul tuturor văzutelelor și nevăzutelelor; și într-unul Domn, Isus Cristos, Cuvântul lui Dumnezeu, Dumnezeu din Dumnezeu, lumină din lumină, viață din viață, Fiul Unul-născut, primul născut dintre toate creaturile, născut din Tatăl înaintea tuturor veacurilor, prin care toate au fost create, care pentru mântuirea noastră s-a făcut trup și a trăit printre oameni, a suferit și a înviat a treia zi și s-a suit la ceruri la dreapta Tatălui și va veni din nou în slavă să-i judece*

¹² Textul este redat integral de Atanasie de ALEXANDRIA, *De Decretis*, 33, 1-17, J.P. MIGNE, *Patrologia graeca* 20, 1536-1544 și Socrate din CONSTANTINOPOL, *Histoire ecclésiastique*, *op. cit.*, 104-112.

pe cei vii și pe cei morți. Credem de asemenea într-un singur Duh Sfânt. Despre fiecare persoană divină credem că subsistă, că Tatăl este cu adevărat Tată, Fiul cu adevărat Fiu și Duhul Sfânt cu adevărat Duh Sfânt, după cum Domnul nostru, trimițându-i pe discipoli pentru a predica le-a spus: „Mergeți, învățați toate popoarele, botezându-le în numele Tatălui și al Fiului și al Duhului Sfânt“ (Mt 28, 19). Mărturisesc sincer că aceasta este credința noastră, că noi credem astfel și că am crezut mereu așa, și că până la moarte noi apărăm această credință și anatimizăm orice erezie necredincioasă. În prezența lui Dumnezeu Atotputernicul și a Domnului nostru Isus Cristos, mărturisim că am crezut mereu acestea din toată inima și din tot sufletul din momentul în care le-am primit și noi și până astăzi le credem și le învățăm celor care vor să devină creștini.

După ce am expus astfel credința noastră, nimeni nu a făcut nicio obiecție, iar același preaiubit împărat, iubit de Dumnezeu, a fost primul care a afirmat rectitudinea credinței noastre. De altfel el a declarat că aceasta este credința pură pe care o mărturisește și el și o recomandă tuturor pentru a-și spune punctul de vedere și a subscrie la învățămintele pe care le cuprinde și a se conforma lor. Mai spunea că ar trebui adăugat doar termenul consubstanțial, pe care el însuși îl interpreta astfel: *Fiul nu trebuie să fie mărturisit consubstanțial conform lucrurilor materiale, ca și cum el ar exista datorită unei împărțiri a ființei Tatălui. Căci firea divină, care este imaterială, intelectuală și incoroporală, nu poate suferi ceea ce suferă corpurile materiale, ci o asemenea realitate trebuie să fie gândită folosind concepte divine și inefabile.* Astfel a exprimat dreptcredinciosul împărat, din punct de vedere filosofic, gândirea sa. Dimpotrivă însă, ei, sub pretextul că au adăugat termenul consubstanțial, au redactat următorul document:

Credem într-unul Dumnezeu, Tatăl Atotputernic, Creatorul celor văzute și nevăzute. Și într-un singur Domn, Isus Cristos, Fiul lui Dumnezeu, născut din Tatăl, Unul-născut, adică din esența Tatălui, ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς, Dumnezeu din Dumnezeu, lumină din lumină, Dumnezeu adevărat din Dumnezeu adevărat, născut iar nu creat, consubstanțial Tatălui, ὁμοούσιον τῷ Πατρὶ, prin care toate au fost făcute în cer și pe pământ. Pentru noi oamenii și pentru a noastră mântuire s-a coborât din ceruri și s-a întrupat, s-a făcut om, a suferit și a înviat a treia zi, și s-a suit la ceruri și va veni să-i judece pe cei vii și pe cei morți. Și în Duhul Sfânt. Cei care spun, referitor la Fiul lui Dumnezeu că „a existat un timp în care el nu era” și că „înainte să fi fost născut nu exista”, și că „a venit la existență ex-nihilo”, și care susțin că a venit la existență dintr-o altă esență sau ipostază, că este creat,

*Definirea dogmatică a credinței în dumnezeirea lui Isus Cristos:
„Cazul lui Arie” la conciliul din Niceea, în 325*

*schimbător sau muabil, pe asemenea persoane, Biserica catolică și apostolică le anatematizează*¹³.

După ce a fost redactat acest document, Părinții conciliari au examinat cu atenție cele două expresii noi: „născut din esența Tatălui” și „consubstanțial Tatălui” pentru a fi siguri că fiecare înțelege aceleași lucruri. Astfel a avut loc o dezbatere cu întrebări și răspunsuri și am discutat împreună pentru a înțelege în același fel sensul acestor cuvinte. Toți au fost în acord asupra explicațiilor date și anume, „din esența Tatălui” înseamnă că Fiul este din Tatăl, însă nu ca o parte din Tatăl. Această explicație i-a satisfăcut pe toți și am aderat și eu, deoarece învățătura ortodoxă afirmă că Fiul este din Tatăl, însă nu fiind o parte din esența lui. De aceea și eu am aprobat această explicație și nu am refuzat nici termenul „consubstanțial”, având în minte scopul principal: menținerea păcii și neabaterea de la învățătura dreaptă. În același fel am acceptat și cuvintele „născut și nu creat”, deoarece, după cum spuneau ei, „creat” se aplică tuturor creaturilor care au venit la existență prin Fiul și cu care Fiul nu are nicio asemănare. De aceea el nu este o creatură care se aseamănă cu cele care au venit la existență prin el, ci are o esență proprie, superioară oricărei creaturi, născută din Tatăl, precum esența cuvintelor divine, chiar dacă felul nașterii rămâne inexplicabil și de neconceput pentru noi, creaturile. De asemenea, prin discuții s-a clarificat și faptul că Fiul este „consubstanțial Tatălui”, nu într-un mod material, nici așa cum se întâmplă cu ființele dotate cu o viață muritoare, deci nu prin separația sau dividerea esenței, nici prin suferirea unei schimbări sau alterări a esenței și a puterii Tatălui. Într-adevăr, natura nenăscută a Tatălui este străină unui asemenea proces. De asemenea, expresia „consubstanțial Tatălui” subliniază faptul că Fiul lui Dumnezeu nu are nicio asemănare cu celelalte creaturi venite la ființă, ci el este perfect asemănător doar cu Tatăl care l-a născut. Deci nu este dintr-o ipostază sau esență diferită¹⁴, ci din Tatăl. Cu această explicație am fost de acord și eu, cu atât mai mult cu cât constatasem că niște episcopi și teologi mai vârstnici, persoane înțelepte și renumite, au folosit termenul „consubstanțial” în reflecțiile lor teologice despre Tatăl

¹³ Putem sublinia deja că această anatema ne retrimite la cea formulată pentru prima dată de episcopul Alexandru al Alexandriei în scrisoarea sa *He Philarchos* 10-11, vezi Opitz de URBINA, *Athanasius Werke*, 3/1, De Gruyter, Berlin – New York 1934, 21; O. SKARSAUNE, «A Neglected Detail in the Creed of Nicea (325)», *Vigiliae Christianae* 41 (1987) 34-54. Alte detalii vezi în Ephrem BOULARAND, *L'hérésie d'Arius, op. cit.*, 422-435.

¹⁴ La conciliul de la Niceea nu există diferență între cei doi termeni, esență sau substanță și ipostază sau persoană. Acești termeni sunt considerați sinonimi. Eusebiu de Cezareea și Atanasie de Alexandria îi utilizează și ei ca fiind sinonimi. Părinții capadocieni vor pune bazele unei învățături trinitare tri-ipostatică, stabilind că în Sfânta Treime există o singură esență sau substanță și trei ipostaze sau persoane.

și Fiul. Acestea sunt deci amănuntele referitoare la formularea credinței pe care am aprobat-o și eu, nu înainte însă de a o fi examinat atent, ci după ce aceste explicații au fost date în prezența preaiubitului împărat și asupra cărora acordul a fost făcut după cum am spus.

Cât despre anatema pe care au adăugat-o la finalul formulei de credință, am considerat-o inofensivă, atâta timp cât a evitat folosirea unor termeni din afara Bibliei și care la origine evită orice confuzie și dezordine în Biserică. Deci, deoarece Scriptura, inspirată de Duhul Sfânt, nu folosește niciodată expresiile „ex-nihilo“ sau „a existat un timp în care el nu era“ și celelalte care au urmat, ni s-a părut normal să evităm să le rostim și să le învățăm. Acest motiv mi s-a părut justificat și am aprobat și eu, știut fiind că în trecut nu s-a întâmplat niciodată să fi fost folosite aceste expresii. Chiar și condamnarea frazei „înainte să fi fost născut el nu exista“, nu a fost considerată nepotrivită, deoarece toți erau de acord asupra faptului că Fiul lui Dumnezeu exista înaintea nașterii sale în trup. De asemenea, drept-credinciosul nostru împărat a rostit un excelent discurs în care a demonstrat că Fiul, conform nașterii divine, există din veșnicie. Într-adevăr, înainte să fi fost născut în act, el exista în Tatăl în potență, precum el este dintotdeauna Rege și dintotdeauna Domn, fiind toate acestea în potență și fiind mijlocitor sub toate aspectele.

Am considerat necesar, preaiubiții mei, să vă trimit această scrisoare pentru a vă arăta cu ce prudență am examinat și aprobat formula credinței la Niceea și cum, în mod rațional, de la început și până la sfârșit m-am opus, deoarece intrasem în conciliu cu un text diferit. Însă apoi am acceptat, fără dificultate, expresiile inofensive pentru care aveam mai multe obiecții deoarece au fost explicate și clarificate. Sensul lor mi s-a părut că era în acord perfect cu ceea ce noi mărturisim în formula noastră de credință baptismală și pe care am propus-o la început.

Majoritatea Părinților conciliari au semnat formula de credință după ce au fost explicate și clarificate în detaliu toate expresiile, mai cu seamă cele care ridicau probleme de înțelegere. În acest sens, Eusebiu de Cezareea, un filo-arian fără rezerve, este sincer atunci când spune că la început a avut îndoieli asupra ortodoxiei formulei sale baptismale îmbogățite de conciliari cu acele expresii explicit anti-ariene. În cele din urmă însă, mai ales după discursul împăratului, Eusebiu se supune și semnează și el această formulă de credință. Mai rămân doar doi episcopi ce nu se pot lăsa convinși, Teonas de Marmarica și Secundus de Ptolemais, adepții fideli ai lui Arie, care vor lua drumul exilului după ce vor fi fost înlăturați din funcțiile episcopale.

Alți trei episcopi: Eusebiu al Nicomediei, Teognis al Niceei și Maris al Calcedonului au semnat împotriva convingerilor lor, fiind forțați de împărat.

Referitor la cea de-a doua problemă dezbătută la Niceea, data comună a sărbătorii Paștelui, Părinții conciliari au decis că episcopul Alexandriei, ajutat de un grup de astrologi recunoscuți datorită performanțelor lor astrale, va decide data Paștelui în fiecare an. El va face cunoscută această dată celorlalte Biserici, începând cu Biserica Romei, prin intermediul *Scrisorilor Pascale*. Atanasie al Alexandriei este un bun exemplu de fidelitate în acest sens¹⁵. Chiar și în anii când se afla în exil¹⁶, trimitea cu mult entuziasm *Scrisorile Pascale* în care dădea informații despre el, despre erezia ariană și ramificațiile ei printre creștinii din Orient, îndemnuri spirituale pentru a trăi bine timpul de pregătire și sărbătoarea Paștelui. În finalul scrisorilor găsim aceleași informații: data intrării în postul mare, data începerii Săptămânii Sfinte și a Triduumului Pascal, data Paștelui și a Rusaliilor. Împăratul Constantin se declară mulțumit de felul în care au decurs lucrările conciliare și până la moartea sa Imperiul a cunoscut prosperitate și pace, trăind în unitate.

După conciliul de la Niceea, arianismul nu a dispărut, chiar dacă a suferit o condamnare explicită și oficială din partea Bisericii. Datorită fiilor lui Constantin, care și-au împărțit puterea în Imperiu, arianismul a cunoscut momente de glorie și momente de declin. Trebuie să așteptăm însă sfârșitul secolului al IV-lea pentru a asista la prăbușirea arianismului. Urcarea pe tron a lui Teodosie I a însemnat triumful ortodoxiei, iar după al II-lea conciliu ecumenic, ținut la Constantinopol, în 381, creștinismul devine religia oficială a statului. Păgânii și ereticii sunt persecutați și exilați, lăcașurile de cult ce le aparțineau, fie sunt demolate, fie trec în

¹⁵ Atanasie al ALEXANDRIEI, *Scrisorile Pascale*, traducere, comentarii, note de Lucian Dîncă, Sapiientia, Iași 2013.

¹⁶ Din cei 45 de ani de episcopat, Atanasie a petrecut 17 ani și jumătate în exil, suferind cinci condamnări politico-religioase.

patrimoniul Bisericii, care începând cu Niceea este mărturisită ca fiind Una, Sfântă, Catolică și Apostolică.

Concluzii

Primele polemici cristologice în istoria teologiei creștine sunt anterioare lui Arie. Mai întâi ele tratau problematica raportului dintre Tatăl și Fiul, dând naștere anumitor curente, cum ar fi adopțianismul, în secolele II și III. Arianismul este interesant de studiat deoarece ne permite să punctăm nu doar raportul între Tatăl și Fiul, ci să ne interesăm și de natura Fiului întrupat. Arianismul, deoarece a cunoscut un succes fulgurant, a permis teologilor epocii să cristalizeze doctrina creștină a Sfintei Treimi.

După cum am văzut, învățătura lui Arie nu a căzut din cer. Scrisoarea pe care Arie o trimite lui Eusebiu de Nicomedia se termină astfel: „Să fii sănătos în Domnul și să-ți amintești de necazurile mele. Ți doresc acestea, colucianist în adevăr”. Termenul colucianist ne trimite la legăturile de ucenicie existente între Arie și Eusebiu la școala Sfântului Lucian, născut la Samosata, în 240, și martirizat la Antiohia, în 312. Lucian, fondatorul școlii teologice antiohene elaborase o învățătură creștină plecând doar de la sensul literal al revelației Biblice. Era un istoric-critic *avant la lettre*, fapt destul de curios pentru acea epocă în care interpretarea alegorică, dezvoltată la Alexandria, era mult mai răspândită și acceptată în Biserică. Lucian și-a adunat învățătura într-o lucrare intitulată *Biblia lui Lucian*, care a avut un succes enorm în timpul său, dar și în Imperiul Bizantin.

Arie și Eusebiu, formați la școala lui Lucian, aveau deci o impresionant de bună formare teologică bazată pe Sfânta Scriptură. Însă atât Arie cât și Eusebiu rămân prea îmbibați de filosofia platonice, fapt ce nu le permite să vadă în Isus Cristos o persoană egală în esență și în veșnicie Tatălui, deoarece ei aplicau schema trinitară platonice, Bine-Logos-Sufletul Lumii Sfintei Treimi creștine, Tatăl-Fiul-Duhul Sfânt. Astfel ia naștere o Treime ierarhică în care doar Tatăl este Dumnezeu în adevăratul sens al cuvântului, pe când Fiul și Duhul Sfânt sunt creaturi succesive. Părinții niceeni au dorit să reglementeze această derivă,

*Definirea dogmatică a credinței în dumnezeirea lui Isus Cristos:
„Cazul lui Arie” la conciliul din Niceea, în 325*

redactând și semnând *Crezul de la Niceea* a cărui originalitate rămâne expresia, care a dat multă bătaie de cap teologilor post-niceeni, *homoousion* / consubstanțial sau de o ființă.